

**ПРОБЛЕМА ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ У СПАДЩИНІ
В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО ТА РЕАЛІЗАЦІЯ ЙОГО ІДЕЙ
В СУЧАСНІЙ ПРАКТИЦІ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ**

Нині проблема взаємодії людини і природи є однією з гострих наукових і господарських проблем світового співтовариства. Виробнича діяльність людського суспільства спричинила глибоку екологічну кризу, що значно поглибилась у зв'язку з аварією на Чорнобильській АЕС і яка загрожує знищити людство, якщо воно не змінить свого ставлення до природи та не вживатиме необхідних практичних і законодавчих заходів для збереження навколишнього середовища. Сьогодні питання охорони природи виросло в грандіозну морально-соціальну проблему, у розв'язанні якої школа має зіграти основну роль. Активний процес модернізації освіти в Україні, актуальні зміни в навчально-виховному процесі школи, зокрема запровадження основ екологічного виховання, безперечно, сприяє всебічному розвитку учнів і формує їх пізнавальні інтереси до різних галузей знань.

Теоретичні основи виховання молодого покоління у процесі спілкування з природою отримали висвітлення в працях відомих вітчизняних педагогів А. С. Макаренка, В. Г. Огороднікова, К. Д. Ушинського. Питанням взаємодії людини і природи займалося багато вітчизняних і зарубіжних вчених (Д. Б. Ельконін, І. С. Конох, Г. С. Костюк, О. М. Леонтьєв). Проблемі екологічного виховання учнів загальноосвітньої школи значну увагу приділяли такі вчені як А. Г. Асмолов, Н. Б. Бібік, Г. П. Волошина, А. І. Захлебний, І. Д. Зверєв, Н. П. Пустовіт, І. Г. Суравегіна та ін.

У цьому плані не можна залишити поза увагою педагогічний досвід та великий внесок у розв'язанні проблеми екологічного виховання молоді видатного педагога, директора Павлівської школи на Кіровоградщині В. О. Сухомлинського. Його твори насичені матеріалом, який містить алгоритм розв'язання означеної проблеми. Саме В. О. Сухомлинським широко, повно і вичерпно були закладені основи не лише теорії, а й практики екологічного виховання молодого покоління.

Цінним для розуміння педагогічної творчості видатного педагога є праці вітчизняних учених М. Я. Антонця, В. Г. Бондаря, Н. П. Калениченко, О. Я. Савченко, О. В. Сухомлинської, М. Д. Ярмаченка та ін. Незважаючи на певні досягнення у вивченні спадщини В. О. Сухомлинського, на сьогодні недостатньо досліджень, що відображають сутність означеної проблеми та творче впровадження ідей видатного педагога в практику роботи школи.

Метою пропонованої роботи є розгляд сутності проблеми

екологічного виховання молоді в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського та втілення його ідей в практику роботи загальноосвітньої школи.

Твори видатного педагога насичені матеріалом, який розкриває шляхи розв'язання проблеми екологічного виховання молодого покоління. Природа, любов і дбайливе ставлення до неї, земля і праця на ній посідають важливе місце у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського. Учений чітко визначає роль природи у вихованні учнів: «...природа не тільки об'єкт пізнання, не тільки сфера активної діяльності наших вихованців, а й частина їх буття, взаємовідносин, всього ладу їх життя. Природа – величезної ваги виховний фактор, що накладає свій відбиток на весь характер педагогічного процесу. Природа як світ, в якому дитина народжується, пізнає навколишню дійсність і саму себе, полегшує виховну роботу і водночас ускладнює її, бо робить її багатшою, багатограннішою. Постійне спілкування з природою і взаємодія з нею стає істотною стороною виховного процесу...

Роль природи в навчальній роботі визначається насамперед активною діяльністю, участю фізичних і духовних сил дитини у пізнанні. Світ природи стає невичерпним джерелом знань завдяки тому, що знання надходять у дитячу голову дуже складним шляхом і через руки, через працю, через взаємовідносини з іншими людьми, через почуття і переживання, які забарвлюють і діяльність... Ми намагаємося ввести дітей в світ праці серед природи, саме там, де і в явищах природи, і в людській праці безліч проблем, питань, таємниць, що їх взагалі вже відкрили люди, але знов і знов їх відкривають діти в процесі навчання... Якщо я хочу, щоб мислення дітей було особливо інтенсивним, щоб у них виникло багато запитань... ми йдемо з дітьми на ділянку, в сад, в теплицю і засукуємо рукава... Виховує тільки активна взаємодія людини з природою» [4, с. 536–538, 546].

На думку В. О. Сухомлинського, виховання любові до природи, бережливого ставлення до неї починається з набуття вміння відчувати красу природи, сприймати її серцем. З цього приводу читаємо у нього: «Ми йшли в степ, сідали на вершину кургану, дивилися на широкі поля, засіяні пшеницею, милувалися квітучими садами й струнками тополями, синім небом і співом жайворонка. Захоплені красою землі, де жили діди й прадіди, де нам судилося прожити життя, повторити себе в дітях, постаріти і піти в землю, яка народила нас, – це найважливіше емоційне джерело любові до Батьківщини» [3, с. 256].

Пізнання природи у «Школі радості», створеної В. О. Сухомлинським, починалося зі шкільного саду, шкільного городу, баштану, степу і завершувалося ознайомленням з природою інших країн в різних куточках Землі.

Уся система навчання і розумового розвитку у школі

В. Сухомлинського виховувала у дітей естетичні почуття, бережливе ставлення до природи, як джерела краси, гармонії і життя, сприяла створенню життєрадісного емоційного фону та оптимальних умов для всебічного розвитку кожного учня. Тому подорожі у світ природи учений називав «уроками мислення», які приносили дітям дивовижні відкриття, розвивали їх мовлення, логічне мислення. Учні розмірковували над причинами і наслідками природних явищ, дізнавались про наявні в природі взаємозв'язки, їм прищеплювалися почуття цінності всього живого, співпереживання, необхідності бережного ставлення до людини і природи. Однак, В. О. Сухомлинський зазначав: «Природа сама собою не виховує. Марно було б, залишивши людину наодинці з природою, чекати, що вона під її впливом стане розумною, морально прекрасною, доброю, непримиренною до зла. Виховує тільки активна взаємодія людини з природою» [4, с. 546].

В Павлівській школі з перших днів навчання навіювалося: на широку стежину життя людину може вивести тільки діяльність, яка дає знання про природне, суспільне середовище, про саму людину, орієнтує учнів на збереження природного середовища і власного самозбереження. За роки навчання в школі кожен учень саджав і вирощував квіти, дерева, кущі, орав своє поле і засівав зерновими. Учні збирали високі врожаї пшениці, вирощували виноградники, каштанові алеї, відроджували землі, які постраждали від ерозії, поєднуючи зусилля розуму і рук.

Водночас завдання екологічної освіти і виховання розв'язувалось шляхом включення кожного учня в багатогранну гурткову роботу, пов'язану з дослідництвом, винахідництвом, системою трудових традицій і свят. Особлива увага – фізичній праці на відкритому повітрі, у безпосередньому контакті з природою, що дає «повноту життєвих радощів», розвиває дитяче мислення, дитяче бачення світу.

У екологічному вихованні школярів В. О. Сухомлинський велику увагу приділяв ролі вчителя. Він уважав, що успішне розв'язання проблеми виховання любові і бережного ставлення до природи залежить від особливої майстерності педагога. Звернемось до прикладу. У початкових класах Павлівської школи навчався Павлик З. Учень не відчував інтересу до знань, творчого піднесення і натхнення, а класний керівник характеризував Павлика, як ледачу і недбайливу дитину. З великими труднощами хлопчик перейшов до 5 класу. Учитель біології пізнав і розкрив задатки учня, дозволив йому підготуватися і поставити цікавий дослід, по закінченню якого Павлик зробив таке повідомлення: щоб виростити багато сіянців, треба брати гілочки з верхівок дерев. Педагог був у захопленні: «У мене навіть серце завмерло, коли я почув ці слова. Адже це справжній дослідник, майбутній вчений або талановитий садівник! Він не просто добивався поставленої мети, але вивчав, досліджував явища природи. Звичайно, по-своєму, по дитячому» [2, с. 84].

Так, зустріч з учителем біології, спілкування з ним на уроках і в позакласній діяльності пробудили думку, радість і щастя творчої праці і назавжди поставили крапку в безрадїсному навчанні учня.

У сучасних умовах думки В. О. Сухомлинського про екологічне виховання молоді набувають особливої актуальності. Звертаючись до його творів, кожен учитель переконується, що спадщина вченого-гуманїста є найцїннїшою перлиною вїтчизняної педагогічної думки і досвїду освїтян.

Шлях розвитку Уманської ЗОШ I–III ступенїв № 11 ім. М. П. Бажана тїсно пов'язаний з ім'ям видатного українського прогресивного педагога-новатора В. О. Сухомлинського. Педагогічний колектив опорної школи, який очолює В. В. Сокирський, працює над вивченням творчої спадщини великого педагога з проблеми «Формування у школярїв екологічної культури та подолання споживацького ставлення до природи і її ресурсїв». На базї школи проводяться семїнари-практикуми для керівникїв та вчителїв шкїл мїста. Традицїєю школи стало щорїчне проведення Тижня пам'ятї, приурочене дню народження В. О. Сухомлинського. Так, останнїй традицїйний тиждень (01.10–05.10 2012 року) проходив у школї за таким планом:

- вернїсаж дитячих малюнкїв за творами В. О. Сухомлинського (класоводи 1–4 класїв);
- колаж інформацїйних листїв «Врятуї природу» (класоводи 1–4 класїв, класнї керівники 5–6 класїв);
- виставка методичної лїтератури та творїв В. О. Сухомлинського (шкїльна бїбліотека);
- проведення тематичних урокїв та виховних годин (класоводи 1–4 класїв, класнї керівники 5–9 класїв);
- написання творїв-роздумїв на екологічну тематику (вчителї української мови 5–11 класїв).

Протягом традицїйного тижня педагогами школи були проведенї змїстовнї і цїкаві виховнї справи: виставка дитячих робїт з покидькового матерїалу «Острїв чудес»: початковї класи; книжковї і квітковї виставки; лїтературне свято казки для учнїв 2-х класїв (виразне читання казок В. О. Сухомлинського); виступ шкїльного лялькового театру (керївник А. І. Савченко) для учнїв початкових класїв; свято дитячої творчостї «Лїтературнї обрїї дитинства» для учнїв 4-х класїв; лїтературний КВК «Ви твори В. Сухомлинського читайте, потрібне й невмируще позичайте» для учнїв 5-х класїв; усний журнал «Птахи рїдного краю» для учнїв 3-х класїв та їн.

На особливу увагу заслуговує органїзацїя і проведення урокїв, змїст яких рїзноманїтний, але в основї – знання про природу, теоретичнї і практичнї навички її захисту. Виходячи з цього, назвемо декїлька оригїнальних тем урокїв, проведених класоводами в 2010–2011 навчальному роцї протягом Тижня пам'ятї В. О. Сухомлинського: 1-А

УРЗМ «Ходить осінь гаєм» (Т. А. Столярова); 1-Б Я і Україна «Подорож до квіткової клумби» (В. І. Деркач); 1-В Я і Україна «Рослини і людина. Що дають рослини людині. Вшанування рослин. Охорона рослин» (О. П. Лановська); 2-В Українська мова УРЗМ «Подорож з лелекою» (Л. М. Животовська); 3-Б – охорона природи «Люби і знай свій рідний край» (В. А. Тупчій); 3-А Читання УПЧ «Будь природі другом» (А. Л. П'ятківська); 4-В «Планета світла і добра» (Т. Г. Довбуш) і т.п.

Вивчаючи твори В. О. Сухомлинського, бачимо, що він великого значення в екологічному вихованні учнів надавав казці. Ось як поетично він про це пише: «Кожен день приносив нові відкриття в навколишньому світі. Кожне відкриття втілювалося у казку, творцем якої були діти. Казкові образи допомагали малюкам відчувати красу рідної землі. Краса рідного краю, що відкривалося завдяки казці, фантазії, творчості, – це джерело любові до Батьківщини. Розуміння і відчуття величі, могутності Батьківщини приходять до людини поступово і мають своїм джерелом красу» [3, с. 38].

Опрацьовуючи творчий доробок В. О. Сухомлинського, педагоги опорної школи широко використовували як на уроках, так і в позакласній діяльності казку.

Це різноманітні методи і прийоми роботи з казкою: виразне читання казок видатного педагога про навколишній світ; ознайомлення учнів з творами В. О. Сухомлинського шляхом інсценізації казок ляльковим театром; створення учнями нових казок про красу природи, її збереження та презентація їх перед однокласниками. Педагоги школи переконані, що створення казок є одним з найцікавіших для дітей видів творчості. У книзі «Природою освячені казки» вміщені 43 казки, створені учнями опорної школи. Школярі висвітлюють екологічні проблеми довкілля, показують непередбачувані ситуації, у які потрапляють казкові персонажі, та шляхи виходу з них. Наведемо приклади назв деяких казок: «Маленький рятувальник» (Вишневський Андрій, 1-Г кл.); «Історія краплинки» (Чепурна Валерія, 2-А кл.); «Дерево життя» (Поцибайло Анастасія, 3-В кл.); «Країна мрій» (Поліщук Альона, 4-Б кл.); «Добра справа» (Могелюк Анастасія, 6-Б кл.) [1, с. 62, 65, 78, 87, 115]. Класоводи і класні керівники успішно здійснюють екологічне виховання школярів у позаурочний час. Учні школи надзвичайно працьовиті. Це їхніми руками висаджено понад 20 саджанців фундука та ведмежого горіха, вирощуються айстри, чорнобривці на квітниках, створені в класних кімнатах куточки живої природи. Діти стежать за чистотою шкільної території, проводять екологічні рейди на братські могили.

Восени минулого року учні школи під керівництвом працівників дендропарку «Софіївка» висадили бузкову алею і ретельно доглядають за кущами. Перебуваючи в постійному оточенні природи з нескінченним багатством явищ, діти вчаться ставитись до неї, як до джерела краси,

гармонії і життя, яке необхідно берегти і цінувати. Значну роль у формуванні екологічної культури школярів відіграє співдружність колективу школи з науковцями національного дендрологічного парку «Софіївка». Заступники директора з начально-виховної роботи О. В. Руда, О. В. Миколайко, Ю. В. Мельник докладають багато зусиль, щоб таке співробітництво сприяло створенню умов щодо творчого, інтелектуального, духовного зростання школярів, формування у них екологічної свідомості, стимулювання їх творчої діяльності. Основними напрямками співробітництва є:

- науково-пізнавальні екскурсії для учнів початкових класів;
- здійснення співробітниками НДП «Софіївка» наукового керівництва науково-дослідницькими роботами членів МАН України;
- надання консультацій учням-членам МАН України;
- просвітницька робота науковців НДП «Софіївка» з учнями старших класів та вчителями природничого циклу;
- допомога у проведенні еколого-просвітницьких акцій школи;
- залучення учнів середніх та старших класів до робіт з благоустрою дендропарку.

Отже, вчителі школи плідно вивчають педагогічну спадщину В. О. Сухомлинського і творчо впроваджують її в практику екологічного виховання.

Аналіз педагогічного доробку В. О. Сухомлинського дає змогу стверджувати, що його ідеї і сьогодні є досить актуальними, мають велике практичне і теоретичне значення для розв'язання проблеми екологічного виховання учнів загальноосвітньої школи. Не претендуючи на повноту та вичерпність статті, ми намагались стисло розкрити стрижневу ідею педагогічних поглядів видатного гуманіста: любов і бережливе ставлення до природи – це патріотизм в дії. Здійснення дослідження створило підґрунтя для подальшої розробки проблеми. Зокрема, потребує вивчення питання взаємодії сім'ї і школи у розв'язанні проблеми формування у школярів екологічної культури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Природою освячені казки. – Умань : ПП Жовтий О. О., 2012. – 155 с.
2. Сухомлинський В. О. Людина неповторна / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5 т. – К. : Рад. школа, 1977. – Т. 5. – С. 80–96.
3. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5 т. – К. : Рад. школа, 1977. – Т. 3. – С. 7–279.
4. Сухомлинський В. О. Школа і природа / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5 т. – К. : Рад. школа, 1977. – Т. 5. – С. 536–551.

СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

УДК 37(430)(092)

Людмила Веремюк

ТЕОРІЯ В. А. ЛАЯ В СВІТЛІ ДОСЛІДЖЕНЬ ВІТЧИЗНЯНИХ ВЧЕНИХ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

На рубежі ХІХ–ХХ ст. у європейських країнах та у США створювалися лабораторії (спеціальні центри) психологічних і педагогічних досліджень. Це сприяло виникненню нового напрямку в педагогічній науці – експериментальної педагогіки або педології. Представники цього напрямку (В. А. Лай, Е. Мейман – Німеччина, А. Біне – Франція, Е. Торндайк – США) займалися дослідженнями проблеми дитячої психології, які поступово переросли у вивчення й педагогічних проблем. Завданням педагогів-експериментаторів було визначення нових методів вивчення дитини за допомогою експериментальних досліджень та наукове обґрунтування на цій основі форм і методів її навчання і виховання.

Означений етап в історії педагогіки розглядався та аналізувався багатьма вченими, серед яких: Б. М. Бім-Бад, Н. В. Вейкшан, Н. М. Воскресенська, Б. Л. Вульфсон, Л. Н. Гончаров, А. Н. Джуринський, Б. І. Євіпов, М. В. Кларін, В. П. Кравець, О. А. Кузнецова, З. А. Малькова, О. Ю. Рогачова, С. Л. Мендліна, А. І. Піскунов, К. І. Салімова та ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що ідеї експериментальної педагогіки досить ґрунтовно висвітлено у дослідженнях сучасних українських учених. Зокрема, Т. М. Петрова у дисертації «Гуманізація навчально-виховного процесу у «реформаторській» педагогіці кінця ХІХ – початку ХХ століття» здійснила аналіз основних напрямків «реформаторської» педагогіки; Т. О. Кравцова у дисертації «Проблема вивчення дитини в реформаторській педагогіці кінця ХІХ – початку ХХ століття» визначила особливості вивчення дитини у світовій та вітчизняній реформаторській педагогіці кінця ХІХ – початку ХХ ст.; Л. О. Лисенко у дисертаційному дослідженні «Становлення та розвиток експериментальної педагогіки в розвинутих країнах Заходу (кінець ХІХ – початок ХХст.)» дослідила процес становлення та розвитку експериментальної педагогіки у розвинутих країнах Західної Європи та США кінця ХІХ – початку ХХ ст.; В. А. Лук'янова у дисертації «Розвиток експериментальної педагогіки в Україні (20–30 роки ХХ століття)» виявила особливості, зміст, форми й методи розвитку експериментальної педагогіки в Україні у 20–30-х рр. ХХ століття та вплив її ідей на стан сучасної педагогічної науки і практики.

Мета пропонованої статті полягає в аналізі праць вітчизняних учених
